

KONTAKTY ZE ŚRODKAMI UZALEŻNIAJĄCYMI W OKRESIE DORASTANIA (ANALIZA ROZWOJOWA)¹

Nadużywanie środków uzależniających staje się z roku na rok coraz powszechniejszym problemem społecznym, mnożą się więc badania próbujące wyjaśnić etiologię tego zjawiska. Szczególne znaczenie mają badania nad okresem adolescencji, w którym początkowe sporadyczne kontakty ze środkami uzależniającymi przybierają formę trwałych przyzwyczajeń czy nawet nałogów. Zakres tych badań obejmuje takie zagadnienia, jak wiek, miejsce i okoliczności inicjacji, częstość używania środków uzależniających, nadużywanie tych środków przez osoby z najbliższego otoczenia osób badanych, stosunek do środków uzależniających i osób nadużywających je.

Picie alkoholu

Badania nad używaniem środków uzależniających przez młodzież ujawniają, że większość dorastających przebywa inicjację alkoholową przed czternastym rokiem życia zarówno, jeśli chodzi o alkohole niskoprocentowe (piwo i wino), jak i wysokoprocentowe (wódka), a średni wiek inicjacji waha się od 10 do 12 lat (4, 5, 6, 11).

Większość badanych piła alkohol kilka razy w życiu, przede wszystkim z przyjaciółmi, rzadziej z rodzeństwem czy kuzynami.

Z wielu badań (10, 13) wynika, że chłopcy wcześniej niż dziewczęta zaczynają pić alkohol, piją go częściej i więcej. Z drugiej strony

---

¹ Tekst przygotowany na podstawie materiału z programu pt.: "Socjoekologiczne uwarunkowania i psychologiczne mechanizmy rozwoju i używania substancji uzależniających w adolescencji" (badania podłużne prowadzone w ramach CPBR 11.8.;c.5 w Pracowni Psychologii Socjalizacji Instytutu Psychologii PAN pod kierunkiem prof. dr hab. A. Frączka).

Kwakman, Zuicker, Schippers i de Wuffel (10) stwierdzili, że co prawda holenderscy 12-13-latkowie piją istotnie mniej alkoholu niż 14-15- i 16-20-latkowie, lecz nie odkryli istotnych różnic między chłopcami i dziewczętami.

Spośród 350 czternastoletnich dzieci uczestniczących w badaniach przeprowadzonych w 1974 roku w Finlandii przez L. Pulkkinen do regularnego bądź okazjonalnego picia alkoholu przyznało się w sumie 25% (14), w innych badaniach (6) liczbę tę szacuje się na 4-5% badanych.

Badania, prowadzone w latach 1976-1978 w Polsce, wykazały, że 51,9 % młodzieży ze szkół podstawowych spożywało alkohol (57,8% chłopców i 45,3 % dziewcząt) (9). W latach 1979-1980 tylko 35,5% młodzieży nie piło w ogóle (12). Spośród młodzieży szkół ponadpodstawowych 86,2 % piło alkohol, a 50,9 % chłopców i 30,4 % dziewcząt było przynajmniej raz w stanie zamroczenia alkoholowego (7). Wódcz i Czekał (16) badający studentów województwa katowickiego stwierdzili, że dla 59,1 % pierwszym spożywanym alkoholem było piwo bądź wino, zaś wódka dla 8,7 % badanych. Pierwszy kontakt z piwem poniżej dziesiątego roku życia deklarowało 6,8 %, z winem - 4,2 %, a z wódką - 2 % badanych, natomiast między 13 i 15 rokiem życia z piwem zetknęło się 37,8 % badanych, z winem - 48,3% i z wódką - 15,6 %. Niezależnie od wieku ilość chłopców będących po inicjacji była większa niż ilość dziewcząt.

Palenie tytoniu

Według Światowej Organizacji Zdrowia w latach 1983-1984 w krajach rozwijających się nastąpił znaczny wzrost palenia papierosów przez 14-15 latków, szczególnie dziewcząt, i jego spadek w krajach rozwiniętych (15).

Ponad 50 % czternastoletków w Stanach Zjednoczonych miało za sobą inicjację tytoniową (6). Często paliło 4 % badanej próby. Nie zanotowano istotnych różnic między chłopcami i dziewczętami, chociaż wśród nigdy nie palących więcej było dziewcząt, zaś w innych badaniach stwierdzono, że większą grupę palących wśród dorastających stanowią dziewczęta (29 %, chłopcy 20 %), lecz chłopcy palą częściej. Podobne wyniki uzyskano w innych badaniach (1, 5, 13).

W badaniach norweskich (8) wykazano, że największy przyrost liczby dorastających rozpoczynających palenie jest między 11,5 i 13,5 rokiem życia.

Niektóre badania pokazują, że kilkuletnia intensywna kampania antynikotynowa może spowodować spadek liczby osób palących wśród uczniów szkół średnich (5, 13).

Używanie innych środków uzależniających

51 % czternastolatków z grupy badanej przez Keyes i Blocka (6) paliło przynajmniej raz marihuanę, w tym 10 % używało jej często. W grupie starszej (5) osoby po "marihuanowej" inicjacji stanowiły 60% ogółu badanych, w tym palące często 21 %. Częściej palącymi marihuanę były dziewczęta.

"Cięższe" środki odurzające (haszysz, kokaina, halucynogenne, barbituraty, itp.) próbowało, najczęściej w celach rozrywkowych, 12-19 % wszystkich badanych (6). Nie zanotowano istotnych różnic między płciami, chociaż do używania tych środków przyznawało się więcej dziewcząt. Wśród starszych badanych (5) używających "cięższe" narkotyki było o ok. 10 % więcej niż w młodszej grupie (dla środków halucynogennych dane były porównywalne).

Już ten pobieżny przegląd wyników niektórych badań pozwala wskazać na kilka prawidłowości w zakresie używania środków uzależniających przez dorastającą młodzież. Po pierwsze, ilość osób będących po inicjacji używania, jak i częstość używania środków uzależniających wzrasta wraz z wiekiem badanych. Po drugie, najpowszechniej używanymi środkami uzależniającymi okazały się piwo i wino, a w dalszej kolejności tytoń, marihuana i wódka. Po trzecie, mimo iż chłopcy częściej niż dziewczęta sięgają po substancje uzależniające, to różnica między nimi na ogół nie jest istotna. Po czwarte, można zaobserwować różnice między wynikami badań przeprowadzanych w różnych krajach.

Cytowane powyżej badania dostarczają danych mówiących o pewnym poziomie rozpowszechnienia i częstości używania środków uzależniających, lecz niewiele mówią nam o tendencjach rozwojowych w zakresie używania tych środków. Tego typu dane starano się zebrać w badaniach longitudinalnych prowadzonych przez Pracownię Psychologii Socjalizacji PAN w latach 1985-1988 w ramach programu, którego celem było zebranie danych na temat socjoekologicznych i psychologicznych uwarunkowań używania substancji uzależniających przez dorastającą młodzież. Wyniki dotyczące używania substancji uzależniających przedstawiam poniżej. (Inne

szczegółowe opracowania można znaleźć w raportach z kolejnych lat badań).

Problematyka badań

Przeprowadzone badania nad przemianami i problemami okresu dorostania obejmowały także kontakty ze środkami uzależniającymi (tj. palenie papierosów, picie alkoholu, ewentualnie inne substancje lub leki) dorastających. Dane zbierano metodą kwestionariuszową. Pytania o inicjację w zakresie używania i częstość używania poszczególnych substancji stanowiły część obszernego kwestionariusza, który uczniowie wypełniali w szkołach w obecności prowadzących badania. W badaniach uczestniczyła młodzież z warszawskich szkół podstawowych i średnich. Badaniu poddano równolegle kilka grup wiekowych: grupa 1 - 600 dzieci, które w momencie pierwszego badania miały ok. 11 lat, grupa 2 - 400 osób w wieku 14 lat, i grupa 3 - 200 siedemnastolatków w ciągu czterech kolejnych lat (1986-1989).

Przedmiotem analizy w tym opracowaniu są uzyskane od badanych odpowiedzi na pytania o to:

- czy ty sam/a już kiedyś paliłeś/aś papierosy (i analogicznie piłeś piwo i wino, wódkę, "wachałeś środki", paliłeś trawę, wstrzykiwałeś sobie jakieś środki w celu odurzenia się - to ostatnie tylko w najstarszej grupie)?; Ile miałeś/aś lat, gdy po raz pierwszy zapaliłeś/aś papierosa (piłeś piwo i wino itd.)?;

- czy w ostatnim roku paliłeś/aś papierosy (piłeś piwo i wino, wódkę, "wachałeś środki", paliłeś trawę)? Jak często?;

- ile spośród znanych ci osób regularnie pali papierosy (pije piwo i wino itd.)?;

- czy znasz kogoś, kto regularnie pali papierosy (pije piwo i wino itd.). Jaki masz stosunek do tej osoby?

Informacje uzyskane od badanych w odpowiedzi na te pytania pozwalają na ustalenie:

- wieku inicjacji w zakresie różnych środków uzależniających;
- rozpowszechnienia i częstości kontaktów ze środkami uzależniającymi wśród dorastających (ze zróżnicowaniem ze względu na wiek i płeć);
- rozpowszechnienia kontaktów ze środkami uzależniającymi wśród znajomych osób dorastających;
- okoliczności w jakich te kontakty miały miejsce.

Oczywiście, są to dane "subiektywne", bo pochodzące wyłącznie z raportu samych badanych, pokazujące jednak trendy rozwojowe w analizowanym zakresie.

Wyniki

1. Inicjacja w zakresie używania substancji uzależniających

Palenie tytoniu

Procentowy wskaźnik ilości osób będących po inicjacji w zakresie palenia tytoniu (Rys. 1) rośnie wraz z wiekiem badanych tak w pierwszej jak i w drugiej kohorcie (wyjątek stanowią 12-letni i 17-letni chłopcy). W zakresie palenia tytoniu największy procentowy wzrost ilości osób po inicjacji ma miejsce między 12-tym i 13-tym rokiem życia wśród chłopców oraz między 13-tym i 14-tym rokiem życia wśród dziewcząt.

Największa różnica między liczbą chłopców i dziewcząt będących po inicjacji w zakresie palenia tytoniu (patrz Ryc. 1) występuje w 13-tym roku życia (24,4 %), najmniejsza w 17-tym (8,6 %); oprócz tej ostatniej, wszystkie pozostałe różnice są istotne statystycznie.

Najczęstszym miejscem inicjacji dla chłopców jest dom (29,4 %) oraz imprezy wakacyjne (23,8 %), rzadziej szkoła (15,4 %) i imprezy młodzieżowe (11,2 %), dla dziewcząt dom (34,3 %), imprezy wakacyjne (19,2 %) i imprezy młodzieżowe (13,6 %).

Tak chłopcy jak i dziewczęta inicjują palenie tytoniu przede wszystkim w obecności rówieśników (odpowiednio 67,8 % i 71,9 %) bądź "bez świadków" (19,4 % i 15,8 %).

Picie piwa i wina

Największy wzrost liczby chłopców będących po inicjacji w zakresie picia piwa i wina (bierzemy pod uwagę różnice między danymi z kolejnych lat życia badanych) (Ryc. 2) obserwujemy między 12-tym i 14-tym rokiem życia, zaś wśród dziewcząt między 13-tym i 14-tym rokiem życia; istotne są również różnice między 14-tym, 15-tym, 16-tym i 17-tym rokiem życia wśród chłopców oraz między 12-tym i 13-tym, 15-tym i 16-tym, 16-tym i 17-tym rokiem życia wśród dziewcząt.

W zakresie picia piwa i wina największa różnica między chłopcami i dziewczętami (Ryc. 2) występuje w okresie od 11-tego do 13-tego roku życia, najmniejsza w latach 14-15.

Miejscem inicjacji w zakresie picia piwa i wina jest głównie dom (37,4 % chłopców i 46,0 % dziewcząt) i imprezy młodzieżowe (34,7% i 36,4 %), a dla chłopców także imprezy wakacyjne (18,7 %).

Podobnie jak w przypadku inicjacji tytoniowej inicjacja w zakresie picia piwa i wina odbywa się przede wszystkim w obecności rówieśników (61,3 % i 44,2 %). Dziewczeta jeszcze częściej inicjują picie piwa i wina w obecności dorosłych z rodziny (46,0 %), chłopcy znacznie rzadziej (27,7 %).

Picie wódki

W zakresie picia wódki (Ryc. 3) wśród chłopców wzrost ten jest większy z roku na rok i największy jest między 16-tym i 17-tym rokiem życia, a wśród dziewcząt zwiększa się do 17-tego roku życia (z wyjątkiem okresu między 14-tym i 15-tym rokiem życia, gdy następuje jego spadek); wśród chłopców istotne są różnice między kolejnymi latami od 12-tego do 17-tego roku życia, wśród dziewcząt od 13-tego do 17-tego roku życia.

Różnica między liczbą chłopców i dziewcząt będących po inicjacji picia wódki rośnie z roku na rok (w 14-tym roku życia - I kohorta - następuje niewielki jej spadek) i w 17-tym wynosi 32 %; różnica ta jest istotna dla każdej grupy wiekowej w omawianym przedziale.

Miejscem "wódczanej" inicjacji tak dla chłopców jak i dla dziewcząt są najczęściej imprezy młodzieżowe (41,6 % i 56,5 %), następnie dom (31,0 % i 18,8 %) i imprezy wakacyjne (13,3% i 14,1%).

Inicjacja odbywa się przede wszystkim w obecności rówieśników (69,0 % i 73,6 %), znacznie rzadziej w obecności dorosłych (9,7% chłopców i 10,3 % dziewcząt), rodzeństwa (8,0 % chłopców) czy samotnie (10,6 % chłopców).

Jeśli porównamy liczbę dziewcząt i chłopców po inicjacji w zakresie omawianych substancji uzależniających w 11-tym i 17-tym roku życia, okazuje się, że w tym okresie więcej dziewcząt niż chłopców rozpoczyna palenie tytoniu (odpowiednio 50,8 % i 31,7 %) oraz picie piwa i wina (65,5 % i 48,5 %), natomiast picie wódki rozpoczyna więcej chłopców niż dziewcząt (46,1 % i 33,2 %).

Palenie tytoniu, picie piwa i wina oraz picie wódki jest znacznie powszechniejsze niż używanie innych substancji uzależniających. Jak widać na Ryc. 1, 2, 3 niezależnie od wieku badanych najpowszechniejsze (biorąc pod uwagę odsetki osób będących po inicjacji), tak wśród chłopców jak i wśród dziewcząt, jest picie piwa i wina, następnie palenie tytoniu a najmniej picie wódki.

Palenie marihuany

W zakresie palenia marihuany istotna jest różnica pomiędzy liczbą osób będących po inicjacji w 14-tym i 15-tym ($p < .01$) oraz 16-tym i 17-tym ($p < .01$) roku życia tak dla chłopców i dla dziewcząt.

Różnice między liczbą chłopców i dziewcząt będących po inicjacji istotne są w grupie trzynastolatków ($p < .02$), szesnastolatków ($p < .03$) i siedemnastolatków ($p < .01$).

Inne środki uzależniające

Do przebycia inicjacji w zakresie używania substancji wziewnych i brania "kompotu" przynajmniej niewielka liczba badanych:

- do wążania kleju: w I fali - 14 osób (12 chłopców i 2 dziewczęta): 1,7 % jedenastolatków i 1 % czternastolatków, w II - 16 osób (11 chłopców i 5 dziewcząt): 1,5 % dwunastolatków i 1,3 % piętnastolatków, w III - 15 osób (8 chłopców i 7 dziewcząt): 1,5 % trzynastolatków i 1,6 % szesnastolatków i w IV - 15 osób (9 chłopców i 6 dziewcząt): 1,8 % czternastolatków i 1,8 % siedemnastolatków; jak widzimy różnice między poszczególnymi grupami wiekowymi są niewielkie;

- do brania "kompotu" w II - 2 osoby (piętnastoletni chłopiec i dziewczyna), w III - 38 osób (16 chłopców i 22 dziewczyny): 1,2% trzynastolatków oraz 8,7 % szesnastolatków i w IV - 9 osób (5 chłopców i 4 dziewczęta); zastanawiająca jest duża liczba piętnastolatków przynajmniej się do kontaktów z kompotem, tym bardziej że wyniki kolejnej fali nie potwierdziły tych danych (być może osoby te nie uczestniczyły w następnej turze badań).

Związki między inicjacją w zakresie różnych substancji

W celu określenia tych związków obliczono w grupie osób będących po inicjacji danej substancji uzależniającej frekwencje osób po inicjacji pozostałych substancji.

Osoby będące po inicjacji w zakresie palenia tytoniu są we wszystkich grupach wiekowych tak wśród chłopców jak i wśród dziewcząt w większości (ponad 50 %) również po inicjacji w zakresie picia piwa i wina, a ponad 1/3 z nich w grupach wiekowych 14-17 lat po inicjacji w zakresie picia wódki.

Ponad 50 % osób będących po inicjacji w zakresie picia piwa i wina jest także po inicjacji w zakresie palenia tytoniu, a ok. 1/3 (szczególnie chłopcy) w grupach wiekowych 14-17 lat po inicjacji w zakresie picia wódki.

Prawie wszystkie (ponad 80 % chłopców i 70 % dziewcząt) osoby będące po inicjacji w zakresie picia wódki mają za sobą również inicjację w zakresie picia piwa i wina i w zakresie palenia tytoniu.

Większość osób będących po inicjacji w zakresie wążania kleju jest także po inicjacji w zakresie palenia papierosów, picia piwa i wina oraz picia wódki (z wyjątkiem 11-13-letnich dziewcząt).

Prawie wszystkie osoby będące po inicjacji w zakresie palenia marihuany są po inicjacji w zakresie palenia tytoniu, picia piwa i wina, jak również po inicjacji w zakresie picia wódki.

Osoby będące po inicjacji w zakresie brania "kompotu" są z reguły po inicjacji w zakresie picia piwa i wina, a także palenia tytoniu (głównie chłopcy), rzadziej po inicjacji w zakresie picia wódki i bardzo rzadko po inicjacji w zakresie pozostałych substancji uzależniających.

Podsumowując można stwierdzić, że większość osób będących po inicjacji w zakresie jednej z substancji uzależniających ma również za sobą inicjację w zakresie "najpopularniejszych" substancji uzależniających tj. tytoniu oraz piwa i wina, a w dalszej kolejności wódki. Wydaje się też, że "cięższe" substancje są z reguły zażywane niezależnie od siebie (zażywający nie przechodzą od "ciężkiego" środka do jeszcze "cięższego").

2. Częstość używania substancji uzależniających

Analizę częstości używania substancji uzależniających wykonano w oparciu o dane dotyczące okresu jednego roku, ponieważ liczba osób zażywających częściej poszczególne substancje uzależniające w krótszym okresie (jeden miesiąc) w większości grup wiekowych

była mała, co utrudniałoby w znacznym stopniu porównania międzygrupowe.

Palenie tytoniu

Częstość palenia tytoniu w ciągu roku, mierzona średnią uzyskaną na skali częstości, wzrasta wraz z wiekiem badanych zarówno wśród chłopców jak i wśród dziewcząt (wyjątek stanowią trzynastoletnie dziewczęta). Niemniej, mimo iż wzrost jest ciągły, istotna statystycznie jest tylko różnica między częstością palenia 14- i 15-latków oraz 16- i 17-latków, a także 13- i 14-latek (Ryc. 4).

W każdym badanym okresie częstość palenia tytoniu przez chłopców była większa niż częstość palenia dziewcząt, a różnice między nimi (z wyjątkiem jedenasto- i dwunastolatków) są istotne statystycznie (w 13-tym roku życia na poziomie 0,001; w 14-tym - 0,001; w 15-tym - 0,002; w 16-tym - 0,03; w 17-tym - 0,002).

Picie piwa i wina

Częstość picia piwa i wina (Ryc. 5) jest większa z roku na rok tak wśród chłopców jak i wśród dziewcząt. Począwszy od 12-tego roku życia u chłopców i 13-tego u dziewcząt różnica między częstościami picia w kolejnych latach jest istotna statystycznie. Największą odnotowujemy między 15-tym i 16-tym rokiem życia u chłopców oraz 14-tym i 15-tym rokiem życia u dziewcząt. Istotne są także różnice między kolejnymi latami wśród chłopców jak i dziewcząt (z wyjątkiem różnic między 11 i 13 rokiem życia).

Chłopcy zawsze częściej niż dziewczęta piją piwo i wino (najbardziej pod tym względem różnią się szesnastolatki, ale istotne są także różnice dla 13-latków, 14-latków i 17-latków. Jak widać (Ryc. 5) możemy wyróżnić dwa okresy, w których różnica między chłopcami i dziewczętami nie jest istotna statystycznie (11-12 i 14-15 lat) i dwa, w których jest ona istotna (13-14 i 16-17 lat).

Picie wódki

Mimo iż częstość picia wódki (Ryc. 6) ma w kolejnych latach tendencję wzrostową, to występują pewne odstępstwa od tej reguły tak wśród chłopców jak i wśród dziewcząt. Wśród chłopców w kohorcie I (11-14 lat) częstość picia zmniejsza się w 12-tym i 14-tym roku życia, w kohorcie II (14-17 lat) stale wzrasta, ale częstość

spożycia z 13-tego roku życia osiąga dopiero w 17-tym r.ż., w kohorcie III rośnie, ale jest niższa niż w analogicznych latach w kohorcie II. Istotna statystycznie jest tylko różnica między szesnasto- i siedemnastolatkami. Wśród dziewcząt w kohorcie I następuje spadek częstości picia wódki w 14-tym r.ż., w kohorcie II sytuacja jest taka sama jak u chłopców, w kohorcie III częstość zmniejsza się w 17-tym r.ż. Nie ma istotnych statystycznie różnic między częstościami spożycia wódki w kolejnych latach życia.

Chociaż chłopcy, podobnie jak w poprzednich dwóch przypadkach, częściej niż dziewczęta piją wódkę, to jedynie w grupie siedemnastolatków różnica między nimi jest istotna statystycznie.

Liczba osób, które w ciągu ostatniego roku piły jakikolwiek alkohol (wódka, piwo, wino), zwiększa się wraz z wiekiem badanych, przy czym wśród 11-13-latków notujemy większy procent pijących chłopców niż dziewcząt, wśród 14-15-latków procent ten wyrównuje się, a wśród 16-17-latków więcej dziewcząt piło jakiś alkohol.

Dane zmieniają się, jeśli interesujący nas okres skrócimy do jednego miesiąca. Po pierwsze, jak można było się spodziewać liczba osób, które w ostatnim miesiącu piły jakikolwiek alkohol jest mniejsza. Po drugie, znacznie więcej chłopców sięgało w tym okresie po alkohol i dopiero wśród siedemnastolatków nieznacznie większy procent dziewcząt pił jakiś alkohol.

Rozpowszechnienie regularnego używania środków uzależniających wśród znajomych w ocenie osób badanych

Liczba znajomych osób, które, w ocenie badanych dziewcząt i chłopców, regularnie palą papierosy, jest coraz większa w kolejnych grupach wiekowych (26 - 28 % dla 11-latków i ok. 60 % dla 17-latków). Wprowadzenie dodatkowej zmiennej "przebycie inicjacji" pokazuje, że istnieją istotne różnice między badanymi, którzy mają inicjację za sobą i tymi, którzy jeszcze nigdy nie palili papierosów, w oszacowaniu rozpowszechnienia używania tytoniu. Osoby po inicjacji, niezależnie od ich wieku i płci, znają więcej palących regularnie papierosy niż osoby przed inicjacją. Różnice te są istotne we wszystkich grupach wiekowych (poza grupą jedenastolatków) wśród dziewcząt, zaś wśród chłopców, oprócz jedenastolatków, także dla czternasto- i piętnastolatków różnice są nieistotne.

Również badani będący po inicjacji w zakresie picia piwa i wina oraz picia wódki znają więcej osób pijących regularnie napoje alkoholowe niż badani przed inicjacją. Istotne są różnice między tymi grupami wśród trzynasto-, czternasto- i piętnastolatków (oprócz 14-letnich chłopców z II kohorty) w zakresie picia piwa i wina oraz wśród 12-, 13- i 14-letnich chłopców a także 15-, 16- i 17-letnich dziewcząt w zakresie picia wódki.

Pytani o to, kto ze znanych im osób regularnie pali papierosy, pije piwo i wino bądź pije wódkę, badani, niezależnie od ich płci i wieku, wymieniali najczęściej rówieśników i dorosłych z rodziny, w dalszej kolejności innych dorosłych oraz rodzeństwo i bardzo rzadko kuzynów czy inne osoby. Zwraca uwagę fakt, że wraz ze wzrostem wieku badanych rośnie liczba rówieśników (rówieśnicy + rodzeństwo) i maleje liczba dorosłych (dorośli z rodziny + dorośli spoza rodziny) używających regularnie substancje uzależniające. Ponadto znajomi "konsumenci" osób będących po inicjacji wywodzą się przede wszystkim z grupy rówieśniczej, a dopiero w dalszej kolejności spośród dorosłych, natomiast wśród osób będących przed inicjacją w młodszej grupie (I kohorta) sytuacja jest odwrotna, w starszej (II kohorta) taka sama jak u będących po inicjacji. Badani po inicjacji znają więcej rówieśników regularnie palących bądź pijących niż badani przed inicjacją, ci z kolei znają więcej dorosłych regularnie używających wymienione środki.

Aprobata osób używających środki uzależniające

Badani określali swoje ustosunkowanie do znajomej osoby regularnie używającej jakąś substancję uzależniającą za pomocą 5-punktowej skali (1 = wcale jej nie lubię... 5 = podziwiam ją). Średnie oceny dla badanych będących po inicjacji tytoniowej i badanych przed tą inicjacją pokazują, że zarówno chłopcy jak i dziewczęta mający za sobą inicjację tytoniową oceniają bardziej pozytywnie osoby palące regularnie papierosy, aczkolwiek istotne statystycznie są tylko różnice dla jedenasto-, trzynasto-, czternasto- i piętnastoletnich dziewcząt. Najbardziej negatywne ustosunkowanie do regularnie palących ma najmłodsza grupa badanych (jedenastolatki), dla pozostałych grup wiekowych wskaźnik aprobaty jest już dość stabilny (na używanej skali bliski 4 = raczej ją lubię).

Jeśli chodzi o aprobatę osób regularnie pijących piwo i wino, wyniki są podobne, chociaż badani, którzy nie przeszli inicjacji

w zakresie picia piwa i wina w mniejszym stopniu aprobują osoby regularnie pijące niż badani, którzy nigdy nie palili osoby regularnie palące. istotnie mniejszą aprobatę wykazują uczniowie będący przed inicjacją niż będący po inicjacji w grupach jedenasto- trzynasto- i czternastoletnich chłopców oraz czternastoletnich dziewcząt.

Aprobata przez badanych ze starszych grup wiekowych osób regularnie pijących wódkę wyraża się we wskaźniku "obojętność" (punkt 3 na skali), a w młodszych grupach wiekowych i wśród badanych, którzy nie pili jeszcze wódki, poniżej tego wskaźnika. Istotne różnice między ocenami badanych przed i po inicjacji "wódczanej" zanotowano dla jedenasto-, dwunasto-, czternasto-, szesnasto- i siedemnastoletnich chłopców i czternastoletnich dziewcząt.

Podsumowanie

W części wstępnej zwróciłem uwagę na pewne prawidłowości dotyczące rozpowszechnienia i częstości używania środków uzależniających. Wyniki badań na polskiej próbie częściowo pokrywają się z wynikami uzyskanymi w innych krajach, jednak w kilku punktach uwidoczniają się różnice między nimi.

Ogólnie rzecz biorąc rozpowszechnienie używania środków uzależniających, jak również częstość ich używania, wśród młodzieży polskiej wydaje się być niższe niż wśród młodzieży z innych krajów, należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że omawiane badania różniły się od innych metodą uzyskiwania danych (żadne z omawianych we wstępie badań nie były badaniami podłużnymi, w niektórych stosowano wywiad). Szczególnie duże różnice występują dla używania marihuany i "cięższych" narkotyków, co jest związane prawdopodobnie z ich małą dostępnością w Polsce. W przeciwieństwie do innych krajów (Holandia, Finlandia, Belgia), gdzie następuje spadek częstości używania środków uzależniających w Polsce częstość ta rośnie z roku na rok.

Ilość osób będących po inicjacji w zakresie używania poszczególnych środków wzrasta, podobnie jak i w innych krajach, wraz z wiekiem badanych niezależnie od ich płci. Okresem, w którym szczególnie duża liczba osób rozpoczyna inicjację w zakresie omawianych środków uzależniających jest okres między 12 a 14 rokiem życia (palenie tytoniu oraz picie piwa i wina), jednak liczba osób roz-

poczynających picie wódki wzrasta szybciej od 16-17 roku życia, a palących trawę w 15 roku życia. Podobnie jak ilość osób po inicjacji wraz z wiekiem wzrasta także częstość używania środków uzależniających, chociaż jest on intensywniejszy dopiero w starszych grupach wiekowych. Niemniej można się spodziewać, że zarówno wiek rozpoczynania inicjacji jak i intensywniejszego używania środków uzależniających może się obniżyć, o czym świadczą wyniki uzyskane w grupach czternastolatków w 1985 i 1988 roku (szczególnie niepokojąca jest większa częstość używania środków przez tych drugich).

Liczba dziewcząt po inicjacji jak i częstość używania przez nie poszczególnych środków (oprócz marihuany, co zapewne należy tłumaczyć wcześniejszymi kontaktami dziewcząt ze środowiskiem używającym tego środka np. środowiskiem studenckim) jest prawie zawsze niższa niż liczba chłopców i częstość ich kontaktów z omawianymi środkami. Z drugiej jednak strony różnice między liczbą dziewcząt i chłopców będących po inicjacji są z reguły istotne w młodszych grupach wiekowych i od 15-tego (piwo i wino) - 17-tego (tytoń) roku życia wyrównują się, różnice częstości używania mocniejszych alkoholi między chłopcami i dziewczętami zwiększają się wraz z wiekiem.

Inicjacja w zakresie używania środków uzależniających ma miejsce najczęściej w domu i na młodzieżowych czy wakacyjnych imprezach, a w przypadku inicjacji "tytoniowej" także w szkole. Obecni przy niej są przede wszystkim rówieśnicy (koledzy i rodzeństwo), znacznie rzadziej dorośli (głównie z rodziny), podobnie było w innych badaniach i tylko palenie papierosów dość często inicjowane jest bez udziału innych osób.

Popularność poszczególnych środków uzależniających wśród polskiej młodzieży nie różni się od popularności ich w innych krajach. Najpopularniejszymi środkami są piwo i wino, następnie tytoń i w dalszej kolejności wódka. Mniejsza popularność marihuany spowodowana jest, jak już wspomniałem, zapewne mniejszą jej dostępnością. Większa popularność piwa, wina i tytoniu wiąże się prawdopodobnie z kolei z ich łatwiejszą dostępnością (niższa cena).

Fakt, że osoby będące po inicjacji w zakresie "mocniejszych" środków uzależniających (wódka, marihuana, "kompot") są z reguły po inicjacji także w zakresie picia piwa i wina oraz palenia tytoniu,

świadczy o tym, że "popularniejsze" środki są częstokroć pierwszym krokiem na drodze do kontaktów ze środkami "cięższymi".

Wraz z wiekiem badanych i rozpoczynaniem przez nich używania środków uzależniających rośnie liczba osób z ich otoczenia, które regularnie używają te środki, co spowodowane jest zapewne przede wszystkim wzrostem częstości używania tych środków przez rówieśników (w starszych grupach wiekowych liczba regularnie palących czy pijących znajomych spośród rówieśników jest znacznie większa niż znajomych spośród dorosłych). Nie wydaje się także, aby fakt używania środków uzależniających przez znajomych miał wpływ na stosunek do nich. Różnice w ocenie stosunku do pijących czy palących znajomych między osobami po inicjacji i osobami, które inicjacji nie przeżyły, wynikać mogą chociażby z bliskości tych znajomości (używający środki uzależniające mogą mieć więcej bliższych znajomych wśród używających niż osoby nie używające je). Trzeba jednak zwrócić uwagę także na fakt, że w okresie, w którym przeprowadzono badania tj. w latach 1985-1989, wzrastało z roku na rok spożycie alkoholu w Polsce. Jak pokazuje analiza spożycia czternastolatków w 1985 r. i ich rówieśników z 1989 r. nastąpił również wzrost konsumpcji wśród młodzieży.

Dane uzyskane w opisywanym badaniu potwierdzają opinię, że używanie środków uzależniających przez dorastającą młodzież nie jest problemem marginalnym. Szerokie rozpowszechnienie używania tytoniu i alkoholu przez dorastających każe patrzeć ze statystycznego punktu widzenia na te zjawiska jako zjawiska normatywne. Używanie środków uzależniających stanowi zatem jeszcze jedno zadanie rozwojowe, z którym w taki czy inny sposób musi poradzić sobie dorastający (Frączek, 3). Z tego punktu widzenia najistotniejszym dla profilaktyki nie jest to, że dorastający zaczyna używać substancje uzależniające, ale to, w jakim wieku to następuje i w jakich okolicznościach.

Habit-forming substance use in adolescence (a developmental analysis)

Summary

The paper presents questionnaire data on habit-forming substance use in adolescence. These are results of a four-year longitudinal study carried out on students of Warsaw primary and secondary schools by

the Psychology of Socialization Laboratory, Polish Academy of Sciences, Institute of Psychology.

The findings illustrate the age of initiation in smoking tobacco and marijuana, drinking beer, wine and vodka, as well as using other habit-forming substances. Other results include: frequency and circumstances of drinking/using, and the users' approval towards substance use vs their gender and age.

The data are compared with other research results.

tłumaczyła Barbara Mroziak

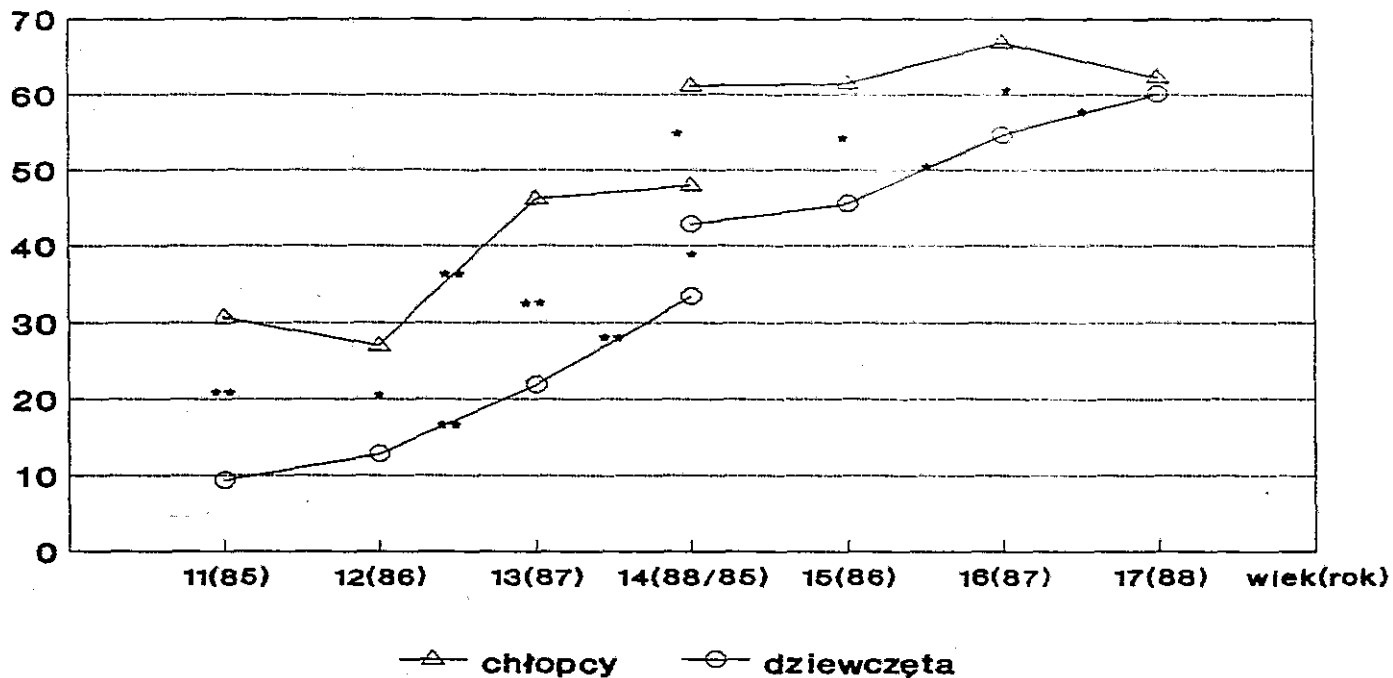
Bibliografia:

1. Balding J., Macgregor D. M., *Health-related Behaviour and Smoking in Young Adolescents*, Public Health 1987;
2. Finn P., Brown J., *Risks Entailed in Teenage Intoxications as Perceived by Junior and Senior High School Students*, "Journal of Youth and Adolescence"; 1/1981, vol. 10, s. 61-76;
3. Frączek A., *Rozwój w okresie dorastania a nawykowe palenie i picie*, "Nowiny psychologiczne" 1991, nr 1;
4. Jahoda G., Crammond L., *Children and alcohol: a development study in Glasgow*, London: H.M.S.O. 1972;
5. Johnston L. D., O'Malley P. M., Bachman J., *Use of licit and illicit drugs by Americans high school student 1975-84*, Washington DC 1985;
6. Keyes S., Block J., *Prevalence and Patterns of Substance Use Among Early Adolescent*, "Journal of Youth and Adolescence", 1/1984, vol. 13, s. 1-14;
7. Korczyk L., Lewkowski W., *Ocena grupy uczniów szkół ponadpodstawowych wykazujących skłonności do częstego używania napojów alkoholowych*, "Postępy alkoholologii" 1980, t. III;
8. Kraft P., *Age of first experience of intercourse among Norwegian adolescents: a lifestyle perspective*, "Social Science and Medicine", 2/1991, vol. 33;
9. Kustra K., *Alkoholizowanie się dzieci i młodzieży*, Warszawa 1986;
10. Kwakman A. M., Zuiker F. A. J. M., Schippers G. M., de Wuffel F. J., *Drinking Behavior, Drinking Attitudes, and Attachment Relationship of Adolescents*, "Journal of Youth and Adolescence", 3/1988, vol. 17, s. 247-253;
11. National Institute of Drug Abuse, *Highlights of the 1985 National Household Survey on Drug Abuse*, 1986;
12. Ostrowska K., *Młodzież szkół ponadpodstawowych nadmiernie pijąca*, "Problemy alkoholizmu" 1981, nr 1;
13. Plant M., Peck D., Samuel E., *Alcohol, drugs and school*, London: Tavistock 1985;
14. Pulkkinen L., *Palenie i picie wśród młodzieży - studium longitudinalne*, Przegląd Psychologiczny 1985, nr 3;
15. World Health Organization, *Young Peoples and Health - A Challenge for Society*, Raport of

a WHO Study Group on Young People and "Health for All by the Year 2000", Technical Report Series, Geneva 1986; 16. Wódz J., Czekaj K., *Alkohol w życiu młodzieży studiującej*, CBPM, Warszawa 1988.

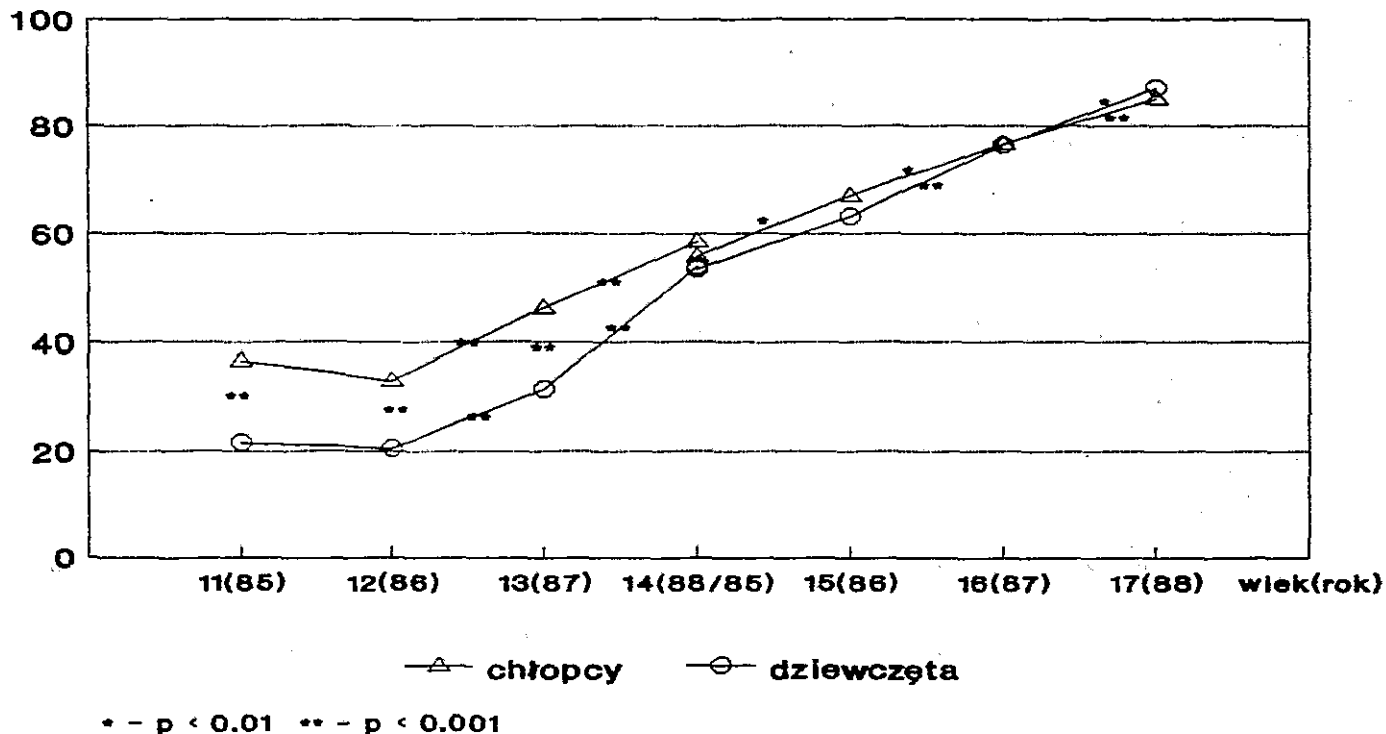

Rys.1. Zestawienie procentowe osób informujących o inicjacji w zakresie palenia papierosów wśród chłopców i dziewcząt w różnym wieku

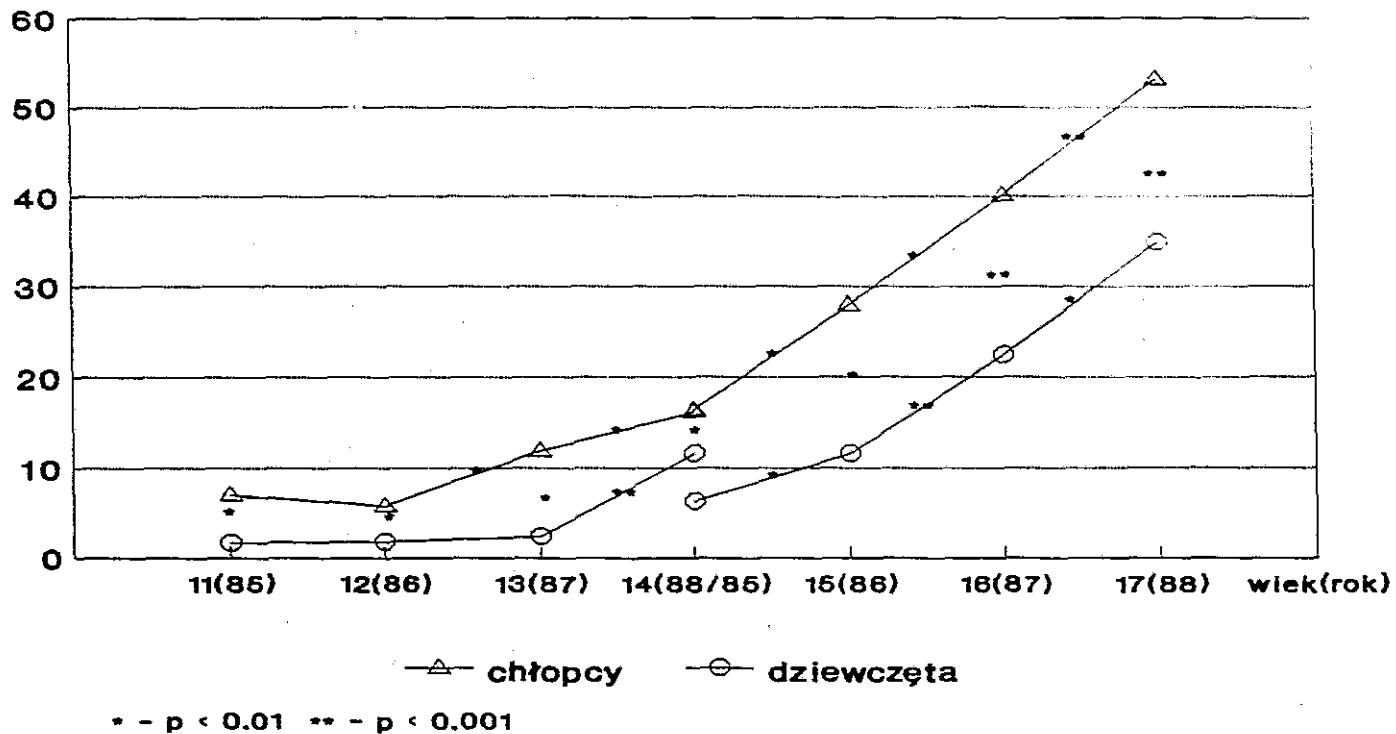

* - $p < 0.01$ ** - $p < 0.001$

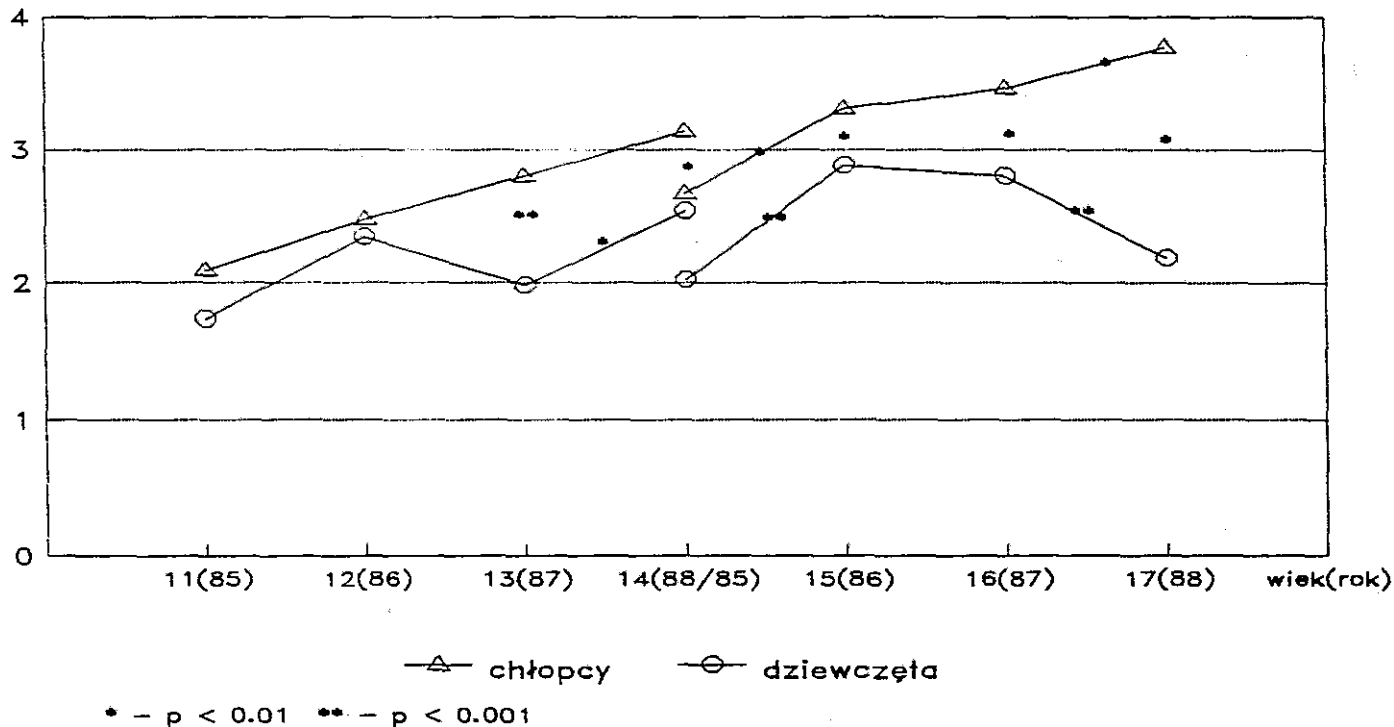
Rys.2. Zestawienie procentowe osób informujących o inicjacji w zakresie picia piwa i wina wśród chłopców i dziewcząt w różnym wieku

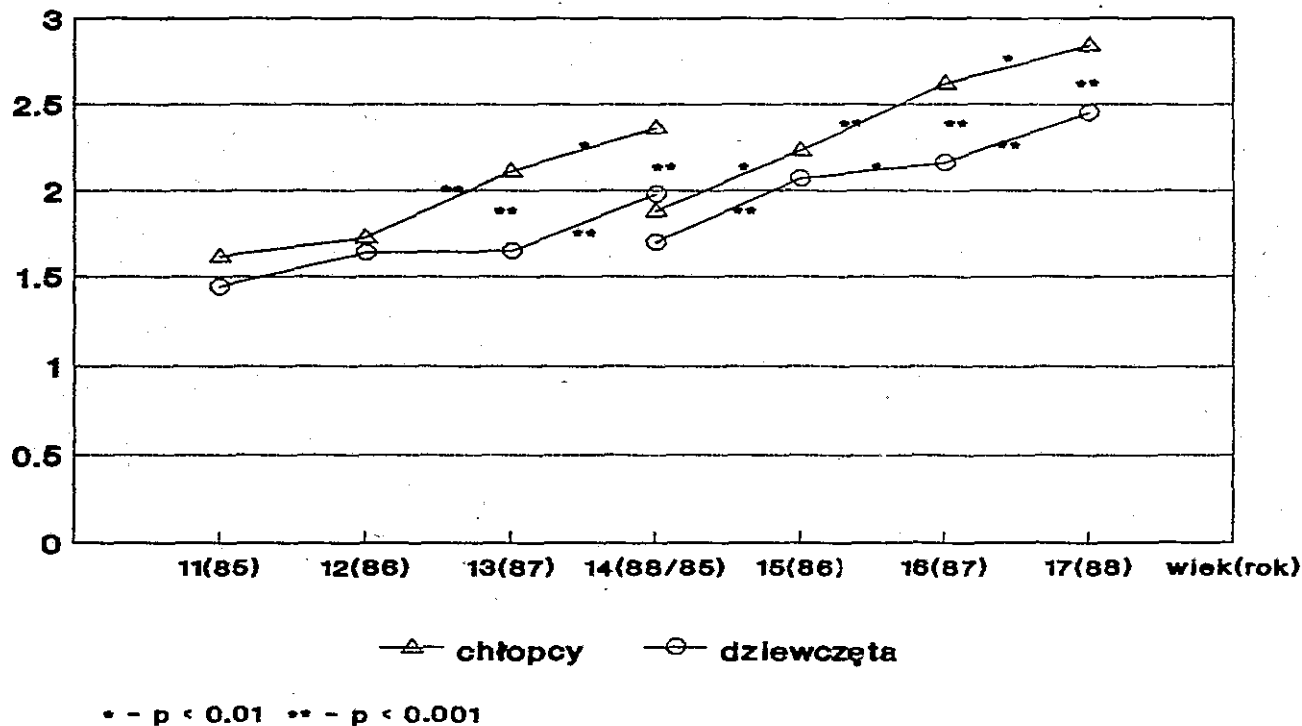
Rys.3. Zestawienie procentowe osób informujących o inicjacji w zakresie picia wódki wśród chłopców i dziewcząt w różnym wieku

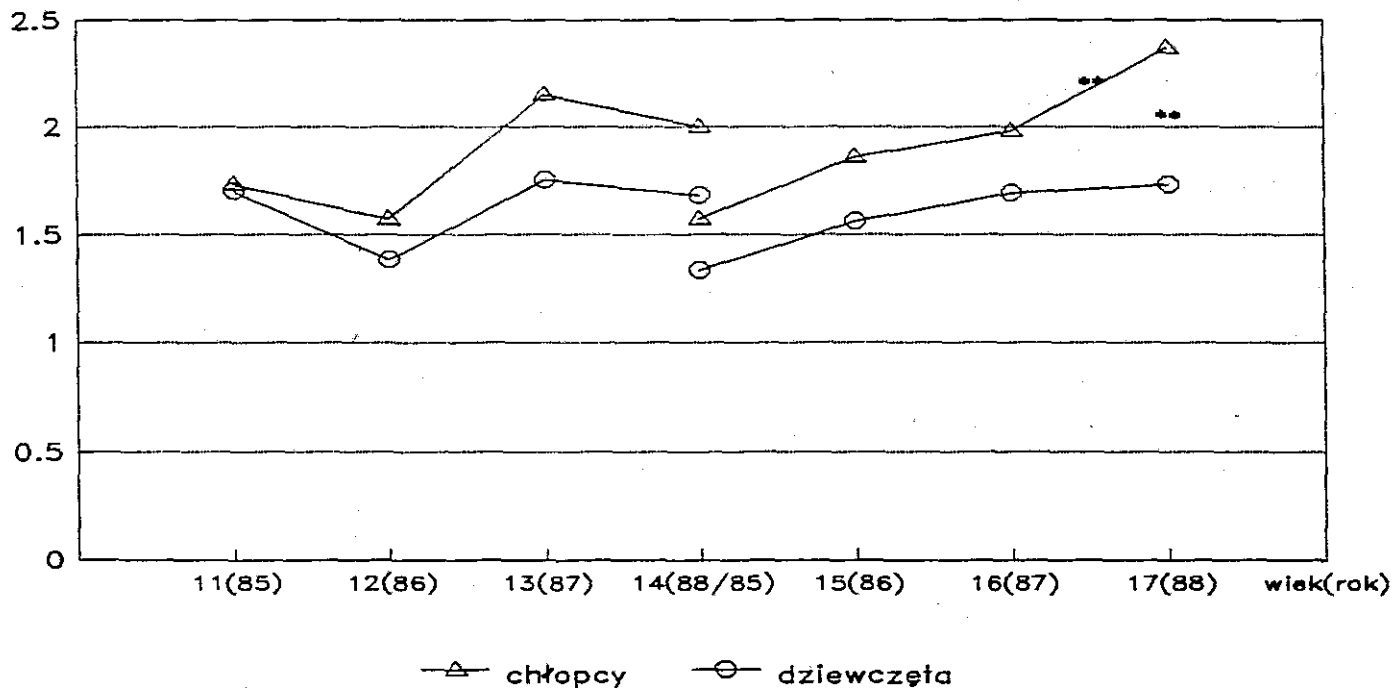
Rys.4. Zestawienie średnich częstości (mierzonej na 5-punktowej skali) palenia papierosów w ciągu roku przez chłopców i dziewczęta w różnym wieku

Rys.5. Zestawienie średnich częstości (mierzonej na 5-punktowej skali) picia piwa i wina w ciągu roku przez chłopców i dziewczęta w różnym wieku

Rys.6. Zestawienie średnich częstości (mierzonej na 5-punktowej skali) picia wódki w ciągu roku przez chłopców i dziewczęta w różnym wieku

** - $p < 0.001$